

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

6.2022

научно-теоретический методический журнал
Издаётся с 2001 года

Urganch – 2022

Hamdamiy (Hamdam Bahrom, 1910 – Toshkent – 1942, frontda halok boʻlgan) – rassom, Oʻzbekiston rassomlari uyushmasining tashkilotchilaridan. Hamdamiy asarlarida kunning dolzarb voqealari, xalq hayoti tasvirlangan.¹

Akmal Nur (Nuriddinov Akmal Vahobovich; 1959, Namangan) – Oʻzbekiston Badiiy akademiyasining ijodiy birlashmasi aʼzosi (1990), Oʻzbekiston xalq rassomi (2005), 2012-yildan Oʻzbekiston Badiiy akademiyasini boshqarib kelmoqda. Rassomning ijodiy ishlari Oʻzbekiston davlat sanʼat muzeyi, Badiiy akademianing koʻrgazmalar direksiyasi, Urganch davlat galereyasi va boshqa joylarda saqlanadi. Shuningdek, Yugoslaviya, AQSH, Hindiston, Shveysariyadagi muzey va galereyalarda, Gollandiya, Germaniya, Belgiya, Avstraliya, Isroil, Kanada, Turkiyaning xususiy kolleksiyalarida ham bor.

VII. Hunarmandlarning taxalluslari. *Abdulla kulol* (Kali Abdullo, 1815 – Rishton – 1900) – kulol, koshinpaz usta. Rishton va Qoʻqonda ishlagan. Fargʻona kulollari ishlariga boshchilik qilgan. Xudoyorxon oʻrdasining (Qoʻqon oʻlkashunoslik muzeyi) bosh fasadini rang-barang koshinlar bilan bezashda qatnashgan (1867–73). Abdulla kulol ishlaridan namunalar (sopol idishlar) Oʻzbekiston davlat sanʼat va Qoʻqon oʻlkashunoslik muzeylarida saqlanadi.

Parang (Najmiddinov Haydar, 1874, Shahrisabz – 1920, Qoʻqon) – naqqosh, oʻymakor usta, tajribali bezakchi. Qoʻqonlik mashhur usta Qodirjon Haydarovning otasi. Usta Haydar Najmiddinov koʻpgina davlatlarda hunarmanchilik koʻrgazmalarida qatnashib kelgan, xususan, Frantsiyada boʻlib oʻtgan festivalda ham ishtirok etadi. Shu sabab zamondoshlari u kishiga “Parang (farang – yevropalik)” deb nom berishgan. Keyinchalik, bu nom ustaning taxallusiga aylangan.

Komil Devoniy (Muhammadkomil Ismoil Devon oʻgʻli, 1887, Xivaning Sangar qishlogʻida, hunarmand muhrkand oilasida dunyoga kelgan – 1938, Toshkent) – shoir, mohir musiqachi va naqqosh. Xivadagi Arabxon madrasasida taʼlim olgan, fors tili, xattotlik sanʼatini oʻrgangan. Feruz saroyida birmuncha vaqt kotiblik qilgan. Shuningdek, Devoniy yogʻoch oʻymakorlarga, ganchkorlarga, qandakorlarga, hunarmandlarga, bosh boʻlgan va turli xil buyumlarga naqshlar chizgan.

Usto Moʻmin (Nikolaev Aleksandr Vasilevich; 1897.30.8, Voronej 1957.27.06, Toshkent) – rangtasvir ustasi, grafik rassom. Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan sanʼat arbobi (1950). Koʻpgina asarlarini levkasga tempera usulida ishlagan. “Bahor” (1924), “Boy” (1932), “Xoʻja Nasriddin bozorda”, “Uygʻur raqsi” (1944) va boshqa Abdulla Qodiriyning “Obid ketmon” (1935), M.Kozimiyning “Qoʻrqinchli Theon” va boshqa asarlarni badiiy bezagan. “Pravda Vostoka”, “Qizil Oʻzbekiston” gazetalari, “Mushtum” jurnalida ishlab, rasm va karikaturalari bilan qatnashgan, plakatlar yaratgan.

Usta Shirin (Shirin Murodov, 1879, Buxoro – 1957.12.2, Toshkent) – meʼmor, ganch oʻymakori; Oʻzbekiston FANing faxriy aʼzosi (1943), Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan sanʼat arbobi (1943). Hunarni otasi usta Murod va bobosi usta Nosirdan oʻrgangan, yoshligidan amakisi usta Hayot qoʻlida qolgan va undan taʼlim olgan. Mustaqil usta sifatida Buxoro amirining Karmanadagi saroyi (Sitorai Mohi Xosa yozlik saroyining Oq zali)ni bezashda qatnashib, tanilgan. Shirin Murodov ijodida ganch oʻymakorligi anʼanalarini mahorat bilan qoʻllagan, ularni yangi mazmun va shakllar bilan boyitgan. Respublika (jumladan, Toshkent, Buxoro va b.)dagi maktab, koʻchalarga Shirin Murodov nomi qoʻyilgan; Buxorodagi Sitorai Mohi Xosa hovlisida uning byusti oʻrnatilgan. Vafotidan soʻng “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan mukofotlangan (2001).

Usta Sharif (Sharif Saidov, 1887) – buxorolik yogʻoch oʻymakori, duradgor usta. Usta Shirin Murodov bilan birga hunar oʻrgangan, Buxoro amiri saroyida ishlagan, koʻplab jamoat binolari (Bolohovuz masjidi, Sitorai Mohi Xosa va boshqalar)ni qurishda, Buxorodagi Mir Arab, Koʻkaldosh madrasalarini taʼmirlashda qatnashgan. Usta Sharif yogʻoch oʻymakorligida yuksak mahorat bilan bezab tayyorlagan ishlaridan namunalar (bir necha eshik) Buxoro viloyat oʻlkashunoslik muzeyida saqlanadi [9].

Xulosa qilib aytganda, taxallus qabul qilish va qoʻllash, asosan, ijodkorlar – shoir va yozuvchilar, sanʼatkorlar – qoʻshiqchi, bastakor, raqqosa, qisman, siyosatchilar, olimlar, jurnalistlar hamda rassomlarga xos boʻlib, oʻzbek tili antroponimiyasida adabiy taxalluslar salmoqli oʻrin tutadi.

Irgasheva Feruza Baxtiyorovna (BuxDU)

LINGVOKULTUREMALARNING IFODALANISH USULLARI VA TARJIMA PRINSIPLARI

Annotatsiya. Ushbu maqola lingvokulturemalarning nemis va oʻzbek tillarida ifodalanish usullari, shuningdek, ularning tarjimada berilish usullari hamda prinsiplari, lingvoetnokulturologik xususiyatiga

¹ Shu manba. 68-bet.

ko'ra madaniyat va shaxslararo o'zaro aloqasi, struktural komponentlari doirasida qiyoslanishi yoritilgan.

Аннотация. В данной статье описаны особенности выражения лингвокультурем в немецком и узбекском языках также принципы перевода лингвокультурем с немецкого на узбекский язык, их культурная и личностная взаимосвязь с точки зрения лингвокультурологических особенностей, их сравнение в рамках структурных компонентов.

Annotation. In the article, the features of translation of linguoculturemes from German into Uzbek languages, their cultural and interpersonal interaction from the point of view of linguo-ethnocultural characteristics, their comparison within the framework of structural components were discussed.

Kalit so'zlar: lingvokulturema, til, tarjima prinsiplari, konsept, ekstralingvistika.

Ключевые слова: лингвокультурема, язык, принципы перевода, концепт, экстралингвистика.

Key words: linguocultureme, language, principles of translation, concept, extralinguistics.

Lingvokulturemalar har bir til madaniyatida oxirgi izlanishlarning markaziy nuqtasiga aylandi. Har bir tilda va madaniyatda ularning ifoda usullari turlicha bo'lib, boshqa millat vakillari til birliklari yordamida tarjimada berilishi tilshunoslar bilan bir qatorda, tarjimonlar, madaniyatshunoslik sohasi vakillari tomonidan chuqur o'rganilmoqda va turli yo'nalishlarning tarjimada berilishi va tarjima prinsiplari ustida bir qator amaliy va nazariy ishlar amalga oshirilmogda.

Milliy-madaniy o'ziga xosliklar lingvokulturemalarining tarjimalarda berilishi natijasida yuzaga keladi. Tarjima qilingan badiiy asarlarni tahlil qiladigan bo'lsak, tarjimpon har doim mos ekvivalent topa olmaydi, chunki har bir millatning o'ziga xos shunday xususiyatlari borki, boshqa bir o'zga, madaniyatda uni yetkazib berishning imkoni shu qadar qiyinki, bu tarjimonlarga bir qancha qiyinchilikni yuzaga keltirib, o'quvchi uchun tushunarli bo'lishini talab qiladi.

Kommunikatsiyaning har ikkala tarafdorlariga ham ma'lum bo'lgan fakt haqida gapirilsa, unda hech qanday muammo yuzaga kelmeydi. Ammo turli millat va turli madaniyat mavjud ekanki, albatta, ular o'rtasida o'xshash va farqli jihatlar mavjuddir. Til madaniyat shakllanishi va rivojiga ta'sir ko'rsatib, o'z navbatida, "shaxs sifatida shakllanadi". Til, madaniyat va shaxs muammolarini bir nuqtaga yig'ish kerak, chunki aynan madaniyatdan insonlarning ma'naviy muloqoti va xalqlarning bir-birini tushunishi hamda hamkorligi boshlanadi.

Shuni ta'kidlash joizki, zamonaviy lingvistika antroposentrik yo'nalishga ega. Bu esa inson va til hamda madaniyat orasidagi munosabat ilmiy tadqiqotlar markazida ekanligini anglatadi. Til va madaniyatning o'zaro aloqasi bir qancha yo'nalishlarda o'rganiladi, shulardan biri lingvokulturologiyadir. Lingvokulturologiya lingvoetnokulturologik xususiyatiga ko'ra, til, madaniyat va shaxsning o'zaro aloqasini ham tadqiq etadi:

- madaniyatning antroposentrik tushunchasi;
- inson lisoniy shaxs sifatida;
- til madaniy meroslarni mujassamlashtirgan tizim sifatida;
- til va madaniyatning o'zaro ta'siri;
- madaniyat tilning eng oily darajasi sifatida;
- dunyoning o'ziga xos milliy lisoniy tasviri sifatida;
- nutq shakllanishi va qabul qilinishining modellanishi;
- matnning madaniyatga kirib borishi va uning interpretatsiyasi.

Lingvokulturemalar til va madaniyat belgilari asosida o'rganiladi. Til va madaniyatni bir qolip doirasida o'rganish, ya'ni, ham lisoniy, ham madaniy nazariyani birlashtirishda lingvokulturologiya yo'nalishi til va madaniy mazmun muvofiqligini aks ettiruvchi lingvokulturema tushunchasi kiritilgan. Lingvokulturemalar dunyoning etnik kartinasini hosil qiladi, ularning qiyoslanishi esa tillar va madaniyatlarda o'xshashlik va farqli jihatlarni aniqlaydi.

V.V.Vorobyovning ta'rifiga ko'ra, lingvokulturema o'zida lingvistik va ekstralingvistik dialektik birliklarni aks ettirib, "tegishli lisoniy tasavvur" sifatida hamda u bilan bog'liq "nolisoniy madaniy muhit" tushunchasini ham bevosita bog'liq holda bo'ladi. Lingvokulturemalar strukturasi madaniy-konseptual komponentlar nolisoniy tarkib sifatida mavjuddir. O'z ifoda tilida lingvokulturemalar turli xil – ular so'z, so'z birikmasi, matn paragrafi, she'r va hattoki butun bir matn orqali ifodalanishi mumkin.

Har qanday lingvokulturema formal va mazmun beruvchi qismga ega. Lingvokulturemalar struktural komponentlar doirasida qiyoslanishi va shunga ko'ra, ularning o'xshash va farqli jihatlarni aniqlash mumkin:

- shakl;
- mazmun;
- realiya.

Madaniyatga xos so'zlar o'zaro nisbati va mutanosibligini nemis va o'zbek tillari misolida quyidagi hollarini ko'rishimiz mumkin:

- o'zbek tiliga xos, nemis xalqi madaniyatida mavjud bo'lmagan realiyalar;
- o'zbek madaniyatida mavjud bo'lmagan, ammo nemis madaniyatiga xos;
- har ikkala til madaniyatida ham realiya sifatida nomuvofiq. Bunda uch turdagi nomuvofqlikni ko'rish mumkin.

Nomuvofqlikning birinchi ko'rinishida har ikkala tilda mavjud, ammo ularning funksiyasi ikkala til madaniyatiga bir xilda mos kelmaydi. Masalan, nemis tilidagi *Akademiker* so'zi DUDEN izohli *lug'atida jemand, der eine Universitäts – oder Hochschulausbildung hat*, ya'ni oliy bilim yurtida tahsil olgan shaxs.

O'zbek tilining izohli lug'atida akademik so'ziga *Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi; biror akademiyaning a'zolisiga saylangan olim, adib, rassom, haykaltarosh va sh.k.ning unvoni* ta'rif keltirilgan. Tushuncha har ikkala tilda ham mavjud, ammo ular funksional jihatdan farqlanyapti.

Nomuvofqlikning ikkinchi ko'rinishida shakl turlicha, ammo bir xil ma'noni bildiruvchi lingvokulturemalar. Masalan:

- ... – Haken dort, Zischlaut da, schräge Flügel, *weibliche Augen*.
- ... – ilmoqli belgilar, shipildoq undosh tovush belgilari, qiyshiq qanotlar, *ohu ko'zlar*.

Bir xil mazmunga ega lingvokulturemalar turli tillarda qabul qilingan ichki shaklga ega bo'lgan turli so'zlar yordamida atalyapti. *weiblich – ayollarga xos ma'nosiga ega* nemis tili ichki xususiyatidan kelib chiqib, ko'z so'ziga sifat berilgan, o'zbek tilida esa shu tilning ichki xususiyati inobatga olinib, *ohu ko'zlar* sifatida shakllantirilgan.

Quyida keltirilgan misolda shaklning boshqaligi, ammo mazmun har ikkala tilde ham bir xilligini ko'rishimiz mumkin:

DUDEN izohli lug'atida *Die Mütze – in verschiedenen Formen gefertigte, überwiegend aus wiechem Material bestehende Kopfbedeckung mit oder ohne Schirm*.

O'zbek tilining izohli lug'atida *qalpoq – 1. Yupqa namatdan qilingan bosh kiyim. 2. Har qanday to'qima yoki matodan qilingan bosh kiyim.*

“Til va madaniyat” muammosi interpretatsiyasi mnemo nazariyasi orqali lingvokulturologik ma'lumotlarni saqlash va yetkazib berish jarayonini avloddan avlodga (tarixiy aspekt), bir ijtimoiy jamoadan ikkinchi ijtimoiy jamoaga, jamiyatdan individga va aksincha (individual-psixologik aspekt), bir millatdan boshqasiga (millatlararo aspekt) obyektiv tadqiq qilish imkonini beradi.

Sliskin fikriga ko'ra, “lingvokulturologik konsept” – bu til, anglash va madaniyatni kompleks o'rganishga yo'naltirilgan shartli mental birlikdir. Uning quyidagi asosiy xususiyatlari mavjud:

a) mavjudlikning kompleksligi: tushuncha ongda mavjud, madaniyat orqali aniqlanadi va til yordamida nutqda shakllanadi.

b) mental tabiat: lingvokulturologik konsept o'zining mental xarakteriga ko'ra lingvokulturologiyada qo'llanadigan boshqa birliklardan farq qiladi. Konsepsiya ong ostida shakllangandan keyin uning har bir tadqiqoti kognitiv bo'ladi.

d) ahamiyatlilik: ahamiyatlilik doimo konsepsiya markazida bo'ladi, chunki bu konsepsiya qadriyatlilik prinsipiga asoslangan madaniyatni ifodalashda qo'llanadi. Turli doiralarga oid boshqa mental birliklar lingvokulturologik konsepsiyaga bog'liq bo'ladi (masalan, kognitiv konsept, freym, script, geshtalt, stereotip).

e) shartlilik va mavhumlik: lingvokulturologik konsepsiya shartli birlik sifatida ong osti va uning strukturasi tadqiqot ob'yekti funksiyasiga ega. Konsept ong osti “kuchli” nuqtasida birlashib, undan assotsiativ vektorlar tarqaladi. Til vakillari uchun end dolzarb assosiatsiyalarni konsept yadrosi tashkil etadi. Markaziy nuqta konsepsiya nomi sifatida xizmat qiladi.

f) o'zgaruvchanlik: bir til jamoasi hayotida dolzarblilik farqlanadi. Shunga muvofiq konsepsiya o'z ahamiyatini manfiydan musbatga yoki musbatdan manfiyga o'zgartiradi.

g) til vakili ongi orqali chegaralanish: lingvokulturologik konsepsiya individual va jamoaviy ongda mavjud bo'lib, analogik, individual, jamoaviy, milliy va universal konseptlar bo'yicha tartiblanadi. Individual konseptlar jamoaviy konseptlarga qaraganda boyroq va rang-barang, chunki jamoaviy tajribalar individual tajribalarga nisbatan mahsuldor.

h) uch komponentli struktura: bu tushuncha obrazli (obrazli-metaforik), konseptual (joriy) va belgilangan komponentlarni qamrab oladi.

i) ko'p murojaat qilish: har bir til tushunchasi (so'z, frazeologizm, noverbal belgi uchun) uchun lingvistik havolalar mavjud.

j) ko'p vaznli: sintetizm oqibatiga ko'ra, konsepsiya ko'p vaznli (freym, ko'rinish).

k) metodologik ochiqlilik, ko'p klassifikatsiyalilik (tematika bo'yicha, ommaviy axborot vositalari, diskurs turlari va boshqalar).

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga asoslangan holda shuni aytishimiz mumkin, lingvokulturmalar birlik sifatida mavjud bo'lib, ularning iyerarxik munosabatlari esa paradigmatic va sintagmatik bosqichda ularning strukturasini elementlarning o'zaro aloqasi sifatida tasvirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). М., 1997.
2. Слышкин Г.Г. (2004). Лингвокультурный концепт как системное образование. Вестник Воронежского университета, 1, с. 29 – 35.
3. Bakhtiyorovna I.F. (2021). Translation of linguocultural peculiarities in hafiza kochkarova's translations. Middle European Scientific Bulletin, 12, 247–249. Retrieved from <https://cejsr.academic-journal.io/index.php/journal/article/view/546>.
4. Irgasheva Feruza Bakhtiyorovna. (2021). INTEGRATION OF LANGUAGE AND CULTURE INTO THE TRANSLATION PROCESS. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(1), 32-34. Retrieved from <http://cajlp.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/56>.
5. Nurullayevna S.N. (2021). The techniques of explicit grammar instruction. Middle European Scientific Bulletin, 12, p. 281 – 284.
6. Rabiyeva M. (2022). THE PROBLEM OF EQUIVALENCE OF EUPHEMISMS. Eurasian Journal of Academic Research, 2 (2), p. 354 – 358.
7. To'rayeva Fazilat Sharafiddinov. (2022). Analysis Of Modal Words and Particles in German and Uzbek Languages. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 3, 151–154. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/ejhss/article/view/331>.
8. Nafisa K. (2021). Semantics and Pragmatics of a Literary Text. Middle European Scientific Bulletin, 12, 374–378.
9. Tashpulatovich B.M. (2021). Using Multimedia Technologies in Teaching Foreign Languages. Middle European Scientific Bulletin, 12, 64–67. Retrieved from <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/514>.
10. Yulduz Mehmonova. Lexico-grammatical Parts of Speech Expressing the Indefiniteness of the Subject. Journal NX, vol. 7, no. 1, 2021, pp. 323 – 327.

**Чориева Шахноза Шухратовна (ЎзДЖТУ 3-босқич таянч докторанти; chorievash@mail.ru)
ВЕРА БРИТТЕННИНГ “ЁШИЛИК ВАСИЯТИ” РОМАНИДА ФЕМИНИСТИК ҒОЯЛАРИ
ТАДҚИҚИ**

***Аннотация.** Ушбу мақолада таниқли инглиз ёзувчиси, шоираси ва жамиятнинг фаол инглиз аёли Вера Бриттеннинг 1933 йилда нашр этган “Ёшлик васияти” номли романи таҳлилга тортилди. Шу билан бирга, Биринчи жаҳон уруши давридаги, уруш олди ва кейинги даврларда инглиз аёлининг қиёфасини, жамиятдаги ва сиёсатдаги мавқеи ва феминистик қарашларни ўрганиши имконини беради.*

***Аннотация.** В данной статье анализируется роман «Заветы юности» известной английской писательницы, поэтессы и общественной деятельницы Веры Бриттен, изданный в 1933 году. Роман позволяет получить информацию о статусе, положении женщин в обществе и политике, а также феминистские взгляды автора.*